

QƏDİM ŞƏRQ TARİXİ – ANCIENT EASTERN HISTORY

URARTU DÖVLƏTİNİN SƏRHƏD PROBLEMLƏRİ QƏRB TARİXŞÜNASLIĞINDA

©2021

ƏSMƏR GÖYÜŞOVA*

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
ORCID: 0000-0001-6819-5850; e-mail: esmergoyusova@gmail.com

Xülasə: *Urartu dövləti e.ə. I minillikdən etibarən böyük bir coğrafiyada hökm sürmüşdür. Bu coğrafiyanın bir qismi hökmdar şəhərləri, mərkəzdən kənarında yerləşən bölgələr isə əyalət mərkəzləri vasitəsilə idarə olunmuşdur. Urartu şahlığının mərkəzi Van gölü hövzəsi olmuş və genişləmə siyasəti də buradan başlamışdır. Krallığın siyasi mərkəzinin yerləşdiyi Şərqi Anadolu bölgəsində məhsuldar ərazilərin azlığı Urartu hökmdarlarını Urmiya gölü hövzəsinə yönəltdi.*

Açar sözlər: *Şərqi Anadolu, Urmiya gölü, Aşşur kitabələri, Mesopotamiya*

BORDER PROBLEMS OF THE STATE OF URARTU IN WESTERN HISTORIOGRAPHY

©2021

ASMAR GOYUSHOVA*

* A.A.Bakikhanov Institute of History, ANAS
ORCID: 0000-0001-6819-5850; e-mail: esmergoyusova@gmail.com

Abstract: *The state of Urartu ruled over a large area since the 1st millennium BC. Part of this geography was governed by the ruling cities, but the regions outside the center were ruled by the provincial centers. The center of the kingdom of Urartu was the basin of Lake Van, and the policy of expansion began here.. The lack of fertile land in the region of Eastern Anatolia, where the political center of the kingdom was located, led the kings of Urartu to the basins of Lake Urmia.*

Keywords: *Eastern Anatolia, Urmia Lake, Assyrian inscriptions, Mesopotomia*

ПОГРАНИЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВА УРАРТУ В ЗАПАДНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

©2021

ƏSMƏR GEYÜŞEVA*

* Институт Истории им. А.А.Бакиханова НАНА
ORCID: 0000-0001-6819-5850; e-mail: esmergoyusova@gmail.com

Резюме: Государство Урарту управляло большой территорией с первого тысячелетия до нашей эры. Часть этой географии управлялась правящими городами, но регионы за пределами центра управлялись провинциальными центрами. Центром царства Урарту был бассейн озера Ван, и здесь началась политика экспансии. Отсутствие плодородных земель в регионе Восточной Анатолии, где расположен политический центр царства, привело царей Урарту к бассейнам озера Урмия.

Ключевые слова: Восточная Анатолия, Озеро Урмия, Ассирийские надписи, Месопотамия.

Giriş

Urartu dövləti e.ə. I minillikdən etibarən böyük bir coğrafiyada hökm sürmüşdür. Krallığın siyasi təsirinin güclü olduğu e.ə. IX-VIII əsrlərdə inşa etdiriyi şəhərlər, qalalar, suvarma kanalları və yazılı mənbələrə istinadən deyə bilərik ki, Urartu coğrafiyası Şərqi Anadolu, Göyçə və Urmiya gölləri ətrafı da daxil olmaqla təqribən 220.000 km²-lik geniş bir ərazini əhatə etmişdir. Bu coğrafiyanın bir qismi hökmdar şəhərləri, mərkəzdən kənarında yerləşən bölgələr isə əyalət mərkəzləri vasitəsilə idarə olunmuşdur¹. Dəmir dövrü dövlətlərinin sərhədləri ilə bağlı məlumatları mixi yazılı kitabələrdən almaq mümkündür. Düzdür, Urartu hökmdarlarının adları ilə bağlı olan mətnlərdə sərhədlərdən bəhs edilməsə də, Aşşur kitabələrində bir sıra məlumatlara rast gəlmək mümkündür. III Tiqlatpalasar Urartu şahını Fərat çayının şərqiündəki Urartu dövlətinə bağlı sərhəd məntəqələrinə qədər təqib etdiyini bildirmişdir². Dövrün ənənəsinə uyğun olaraq Urartu hökmdarları da Aşşurda olduğu kimi, bir sıra hökmdar titullarından istifadə edirdilər. Onlar nəinki yürüş etdikləri məntəqələri, eyni zamanda işğalı mümkün olan ərazilərin də sahibi olduqlarını iddia edirdilər. Bu baxımda Urartu mətnlərində rast gəlinən “Surili ölkəsinin şahı” ifadəsi maraqlıdır. Hərfi mənada “şuri” sözü tanrı Haldinin silahının adından formalaşmış

¹ Harun Danişmaz, **Urartu Krallığı: Yönetim ve Organizasyon**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 8-9.

² Daniel David Luckenbill, **Ancient Records of Assyria and Babylonia I**, Chicago 1926, no. 158.

termindir³. Urartu şahlığının mərkəzi Van gölü hövzəsi olmuş və genişləmə siyasəti də buradan başlamışdır. Van gölü bəhs edilən coğrafiyada Urmiya gölündən sonra ikinci böyük göldür. Strateji cəhətdən əlverişli mövqedə yerləşən Van gölü hövzəsinin şimalında Zimzim dağı, şərqində Ərək və Şuşaniş dağları yerləşir. Hövzənin cənubunda isə Mesopotamiya və Anadolunu bir-birindən ayıran Tavr dağ silsiləsi yerləşir.

Krallığın siyasi mərkəzinin yerləşdiyi Şərqi Anadolu bölgəsində məhsuldar ərazilərin azlığı Urartu hökmdarlarını Urmiya gölü hövzəsinə yönəltdi. Regionda super güc olmağa çalışan Aşşur dövlətinin də diqqət mərkəzində olanda Urmiya gölü hövzəsinin atları, zəngin təbii sərvətləri mənbələrdə də öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan Gilzan adlanan bölgəni qeyd etmək olar. II Aşşurnasirpal dönəminə aid olan və “Ağ Obelisk” kimi bilinən mətndə deyilir: “Hakimiyyətimin ilk ilində döyüş arabalarım və ordumla keçilməz dağları aşdım. Gilzan ölkəsindən atları xərac olaraq aldım”⁴. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən coğrafi sərhədlər şərti xarakter daşıyır. Belə ki, Urartu hökmdarları demək olar ki, hər il hərbi səfərlərə çıxır və mümkün olduğu qədər ən uzaq bölgələrə çatmağa çalışırdılar. Urartu dövlətinin mövcud olduğu coğrafiyanın sərhədləri müəyyənləşdirilərkən tədqiqatçıların istifadə etdikləri əsas prinsip ən ucqar nöqtədə tapılan yazılı kitabələrdir. Lakin son tədqiqatlar bu prinsipin heç də hər zaman düzgün bir yanaşma olmadığını, elə bu səbəbdən də yazılı kitabələr, maddi-mədəniyyət nümunələri tədqiq edilərkən digər prinsiplərin də nəzərə alınmalı olduğunu göstərir.

Urartu tarixi ilə bağlı yazılmış monoqrafiyalarda, elmi məqalələrdə fərqli coğrafi bölgülərə rast gəlinir. MDB məkanında bu mövzunun ilk tədqiqatçılarından olan B.Piotrovskiyə görə I Argıştinin hakimiyyətdə olduğu dövrdə hətta Şimali Suriya da Urartu dövlətinin sərhədləri daxilində olmuşdur. Sonrakı dövrlərdə, daha dəqiq desək III Tiqlatpalasarin hakimiyyəti illərində (e.ə. 744-727-ci illər) bu ərazi Aşşur dövlətinin əlinə keçmişdir⁵. B.Piotrovskinin hazırladığı xəritədə dövlətin sərhədlərinin şimalda Çıldır gölünə və Qara dənizin şərq sahillərinə, qərbdə Fərat çayına, şərqdə Tavr dağlarının cənub-şərq yamaclarına, cənubda isə Urmiya gölünün şimal-şərqinə qədər uzandığı göstərilir.

Tubingen Universiteti tərəfindən hazırlanan başqa bir xəritədə isə bir qədər fərqliliklər nəzərə çarpır. Bu xəritədə dövlətin şərq sərhədlərinin Təbrizin şərqində Əhər və Sərab qədər, cənubda isə Rəvandüzə qədər çatdığı göstərilmişdir⁶. Ötən əsrin 60-cı illərindən etibarən Urmiya hövzəsi yaşayış məntəqələrində qazıntılar aparən V.Kleiss də Urartu dövlətinin şərq sərhədlərinin Sərab şəhərinə qədər olduğunu bildirmişdir. S.Kroll

³ Paul Zimanski, “Urartu ve Çağdaşları”, **Urartu Dogu’da Değişim**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020, s. 75.

⁴ Julian E Reade, “Aššurnasirpal I and the White Obelisk”, **Iraq**, Vol 37, No 2, Cambridge University Press, 1975, p. 134.

⁵ Boris Piotrovskii, **Urartu**, The Cresset Press, London, Barrie & Rockliff, 1969, p. 83.

⁶ Schlaich, F. “**Das Urartaerreich**”, W.Röllig (ed), Tübinger Atlas des Vorderen Orient (TAVO), Wiesbaden: Tübinger Universität, 1998, s.6-7.

Urartunun ən şərqdə yerləşən qalasının Seqendel qalası olduğunu qeyd etmişdir⁷. Həsənli layihəsi çərçivəsində şimal-qərbi İranda arxeoloji qazıntılar aparən O.U.Maskarella Həsənli-təpədən 12 km uzaqlıqda yerləşən bölgədən tapılmış Daştəpə kitabəsinə əsasən buranın Urartu şahlığının cənub-şərq sərhədi olduğunu, lakin II Sarqonun e.ə. 714-cü il yürüşündən sonra Aşşur dövlətinin hakimiyyəti altına keçdiyini bildirmişdir⁸. P.Zimanski Urartu dövlətinin sərhədləri problemini daha geniş çərçivədə təhlil etmişdir. Müəllifin fikrincə, bu dövlətin hansı coğrafiya daxilində mövcud olduğunu təyin edərkən 2 əsas mənbədən istifadə edilməlidir: bunlardan ilki və ən əhəmiyyətli hərbi səfərlərlə bağlı olan kitabələrdir. Məhz bu mənbələr vasitəsi ilə kitabələrdə adı çəkilən bölgənin nə zaman Urartunun siyasi təsir dairəsinə keçdiyini müəyyənləşdirmək olur. Digər əhəmiyyətli mənbə isə urartuluların ələ keçirilmiş bölgələrdə inşa fəaliyyətləri ilə bağlı olan kitabələrdir⁹. P.Zimanski, eyni zamanda, sadəcə kitabələrdəki məlumatlara istinad edərək doğru bir nəticəyə gəlməyin mümkün olmayacağını da bildirir.

D.Barnett öz tədqiqatlarında Urartu dövlətinin cənub sərhədlərinin Aşşurun siyasi cəhətdən zəif olduğu bir dövərdə Tur-Abdin dağlarına (qədim adı Kaşiyari) qədər çatdığını, ancaq eyni zamanda Tavr dağ silsiləsinin və Hakkari bölgəsinin hər zaman bu iki dövlət arasında sərhəddə xəttini təşkil etdiyini bildirir¹⁰. Bundan başqa, müəllif dövlətin şimal sərhədinin Çıldır gölünə qədər olan əraziləri əhatə etdiyini, Çıldır gölü də daxil olmaqla Van, Urmiya və Göyçə gölünün bölgə üçün əhəmiyyətli olduğunu qeyd etmişdir.

Van gölü hövzəsindəki Urartu yaşayış məskənlərinin tədqiqi ilə məşğul olmuş V.Sevin Urartu ilə bağlı hazırladığı xəritədə digər müəlliflərin istifadə etdikləri prinsipdən faydalanmışdır. Belə ki, müəllif sərhədləri müəyyənləşdirərkən ən ucqar nöqtələrdən tapılmış kitabələrə əsaslanmışdır. Onun tərtib etdiyi xəritədə Urmiya gölünün qərbi və cənub qərbi Urartu ərazisi kimi göstərildiyi halda, şərq qisminin bu coğrafiyaya daxil edilmədiyini görürük. Krallığın şərq sərhədləri kimi Təbrizdən Naştəban kitabəsinin tapıldığı ərazi də daxil olmaqla (Ərdəbilə gedən yolda) Urmiya gölünün şimalı göstərilmişdir¹¹. Razlıq və Naştəban qaya kitabələri ilk dəfə 1965-ci ildə U.Benedikt tərəfindən nəşr olunmuşdur. V.Kleiss bu yeri 1967-ci ildə ziyarət etmiş və bölgənin Urartu dövrü ilə

⁷ Wolfram Kleiss, Stephan Kroll, "Die Burgen von Libliuni (Seqindel)", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 13, Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 1980, p.21.

⁸ Oscar White Muscarella, "Qalatgah: an Urartian Site in Northwestern Iran", *Expedition*, vol 13, nos 3/4, Philadelphia Spring 1971, p. 47.

⁹ Paul Zimansky, *Ecology and empire: The structure of the Urartian State*, the Oriental Institute, Chicago 1985, p.10-12.

¹⁰ Richard David Barnett, "Urartu", *Cambridge Ancient History*, J. Boardman (ed), III/1, the Prehistory of the Balkans; the Middle East and the Aegean World, tenth to eighth centuries B.C., Cambridge University Press, Cambridge 1982, p. 366.

¹¹ Veli Sevin, "Malatya-Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985", *IV Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1987, s. 97.

əlaqəli hər hansı bağlantısı olmadığını qeyd etmişdir¹². Lakin Urartu dövlətinin siyasi tarixinə nəzər yetirdikdə aydın olur ki, II Sarqonun e.ə. 714-cü ildəki böyük yürüşündən sonra Urmiya gölü hövzəsindəki bir çox ərazilərin itirilməsinə baxmayaraq, Urartu bu bölgəyə hakim olmaq niyyətindən heç vaxt əl çəkməmişdir. Əksinə, həmin ərazilər bundan sonra Aşşur dövlətinin heç vaxt hakimiyyəti altına keçməmiş, urartulular maneəsiz Urmiya gölünün şimalından keçərək Xəzər dənizinə doğru irəliləmişdir¹³. Razlıq qaya kitabəsi isə Sərab yaylasında, Təbrizdən 120 km şərqdə, Ərdəbilə və Xəzər dənizinə gedən yol üzərində yerləşir. Kitabədə deyilir:

“Tanrı Haldinin qüdrəti ilə Rusa oğlu Arğıştı dedi ki, Arhu ölkəsinə qarşı səfərə çıxdım. Uşulu ölkəsini və Buku ölkəsini ələ keçirdim. Muna çayına qədər irəlilədim və oradan geri döndüm. Girduni ölkəsini, Qituhani ölkəsini və Tuisdu ölkəsini ələ keçirdim və böyük İruqima şəhərini ələ keçirdim. Zəbt etdiyim ölkələri [xərac ödəmələri şərti ilə] azad etdim. Bundan başqa bu qalanı güc tətbiq edərək aldım [və yenidən] inşa etdirdim. [Oraya] Arğıştı-irdu adını verdim. Biainili ölkəsinin möhkəmləndirilməsi və düşmən ölkələrin məğlub edilməsi üçün [bunu etdim]. Tanrı Haldinin böyüklüyü ilə Arğıştı, güclü kral, Şurili ölkəsinin kralı, Biainili ölkəsinin kralı, krallar kralı və Tuşpa şəhərinin qəhrəmanıdır. Arğıştı dedi ki, hər kim bu yazıya qarşı günah işlədərsə tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini [və bütün] tanrılar onu günəş işığından məhrum etsinlər”¹⁴.

Razlıq qaya kitabəsindən daha kiçik olan Naşteban kitabəsi də II Arğıştı dövrünə aiddir. Naşteban yazılı mətni həm özündə ehtiva etdiyi mühüm məlumatlar baxımından, həm də Urartu ordusunun şərqdə çatdığı ən ucqar nöqtələrdən birini göstərməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir¹⁵. Bu epigrafik abidələr təcrid olunmuş halda olsalar da, Urartu fəthlərinin Xəzər dənizi istiqamətində genişləndiyini göstərir¹⁶.

Şərq istiqamətində Urartu hökmdarlarının inşa etdirdikləri ən əhəmiyyətli qalalardan biri də Bəstamdır. Bəstam şimal-qərbi İranda, Xoyun 54 km şimal-qərbində, Makunun 85 km cənub-qərbində yerləşir. Qalanın uzunluğu 8500 m, eni isə 4000 m-dir. Bəstamın 50 km qərbində İranın Türkiyə ilə sərhədi keçir, şərqində isə Naxçıvan yerləşir. Buradan tapılmış mixi yazılı kitabədən aydın olur ki, Bəstam qalası II Rusanın hakimiyyətdə olduğu dövrdə (e.ə. 685-645-ci illər) inşa edilmişdir. II Rusa tərəfindən burada Tanrı Haldi adına bir məbəd (É.BARA: hərfən “İşıqlı ev”) inşa edilir və buraya

¹² Beatrice Andre-Salvini, Mirjo Salvini, “The Urartian Rock Inscription of Razlıq and Nasteban (East Azerbaijan, Iran)”. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 41 (1), Roma, 1999, p. 19-20.

¹³ Инна Медведская, «Дошли ли урарты до Каспийского моря?», *Письменные памятники Востока*, том 16, N-2, Санкт-Петербург, Вестник Древней Истории, 2019, с. 32-33.

¹⁴ Margaret Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, s. 275.

¹⁵ Mirjo Salvini, *a.g.m.*, p.26-27.

¹⁶ Инна Медведская, *Древний Иран Накануне Империй (IX-VI вв. до н.э.). История Мидийского Царства*, Санкт-Петербург, Петербургское востоковедение, 2010, 261 с., с. 68. ISBN: 5858034179, 9785858034179

Rusai URU.TUR. (hərfən: “Rusanın kiçik şəhəri”) adı verilir¹⁷. Bundan başqa, cənubdakı Kelişin, Topzava və Daştəpə kitabələri də Urartu dövlətinin ən ucqar nöqtələrini müəyyənləşdirmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Belə güman olunur ki, Urmiya gölü hövzəsindəki məhsuldar ərazilər müdafiə xarakterli tikililərdən başqa, Qala-Hodar, İsmail Ağa və Urmiya kimi mərkəzlər vasitəsilə nəzarət altında saxlanılmışdır. Qala-Hodar şimal-qərbi İranda Salmas şəhərinin 13 km şimalında yerləşən Hodar kəndinin təxminən 1,2 km qərbindəki bir qayalıq üzərində yerləşir. Qeyd edilən bölgədəki digər qalalar kimi, bu qala da 1970-ci illərdə V.Kleissin rəhbərlik etdiyi arxeoloji ekspedisiya tərəfindən tədqiq edilmişdir. Qala-Hodarın yerləşdiyi coğrafi əraziyə nəzər yetirsək görərik ki, bu qala Urmiya gölü hövzəsindən Van gölü hövzəsinə gedilən yol üzərində yerləşir. Bundan başqa, qalanın daxilində aşkarlanmış qaya məzarlıqları və digər tikililər qala sahiblərinin bölgədə siyasi gücə malik əyalət başçıları olduğunu deməyə əsas verir. Əyalət mərkəzlərindən biri kimi fəaliyyət göstərən Urmiya qalası isə Urmiya şəhərinin 37 km cənubunda yerləşir. İlk dəfə V.Kleiss tərəfindən tədqiq edilən bu qala Uşnəviyə ilə Urmiya sahilini bir birinə bağlayan ərazidə kiçik bir qayalıq üzərində ucaldılmışdır¹⁸. Göründüyü kimi, Urmiya gölü hövzəsi Urartu hökmdarlarının daim diqqət mərkəzində olmuş və buranı nəzarətdə saxlamaq məqsədi ilə müxtəlif müdafiə tikililəri, qalalar inşa edilmişdir. Ancaq sərhəd xəttinin hansı ərazi ilə məhdudlaşdığını demək qədər çətindir. Qərb sərhədlərinə gəldikdə isə M.Salvini Fərat çayının bu coğrafiyanın qərb sərhədini formalaşdırdığını bildirir. Mənbələrdən də məlum olduğu kimi kral İşpuininin hakimiyyətdə olduğu dövrdən (e.ə. 828-810-cu illər) etibarən şimala – Göyçə gölü ətrafına hərbi səfərlər edilmişdir. Elə bu mənbələrə istinad edən M.Salvini Urartu dövlətinin Göyçə gölünün şərqini də öz təsir dairəsinə aldığı bildirir. Vandan tapılmış kitabədə aşağıdakı məlumatlara rast gəlinir:

“Sarduri oğlu İşpuini və İşpuini oğlu Menua Luşa və Katarza qəbilələrini məğlub etdilər...Anaşe və böyük Kuquru...Uiteruhi, Luşa, Katarza şəhərinə doğru irəlilədilər... Etiuhi ölkəsinin hökmdarlarından onlara kömək etmək üçün əlavə qüvvələr göndərdi...”¹⁹. Mətnə adları çəkilən yerlərin Göyçə gölünün qərbində yerləşdiyi məlumdur. Bu ərazilərə edilmiş hərbi səfərlər nəticəsində yüzlərlə at, mal-qara qənimət kimi aparılmışdır²⁰.

M.Salvini cənub sərhədlərindən bəhs edərkən digər müəlliflər kimi Tavr dağ silsiləsini göstərsə də, müxtəlif dövrlərdə sərhəd xəttinin Kərkük və Habur istiqamətində genişləndiyini qeyd etmişdir.

¹⁷ Harun Danışmaz, **a.g.ə.**, s.117.

¹⁸ Harun Danışmaz, **a.g.ə.**, 259.

¹⁹ Margaret Payne, **a.g.ə.**, s.36-37.

²⁰ Altan Çilingiroğlu, **Urartu Krallığı: Tarihi ve Sanatı**. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İzmir 1997, s. 30.

Urartu dövlətinin qərb sərhədləri ilə bağlı elmi tədqiqatlar aparən K.Köroğlu Elazığ və ətrafından əldə edilmiş kitabələrə, arxeoloji nümunələrə istinadən bildirmişdir ki, müəyyən dövrlərdə Urartu ordusu Fərat çayını keçərək burada hərbi qarnizonlar üçün mərkəzlər inşa etmişdir. Lakin dövlətin sərhədi kimi çayın şərqini qeyd etməyi müəllif daha doğru hesab etmişdir²¹.

Nəticə

Ümumiləşdirmə apararaq qeyd edə bilərik ki, ötən əsrin 60-70-ci illərindən etibarən şimal-qərbi İranda, daha sonrakı dövrlərdə şərq Anadolu da aparılan arxeoloji tədqiqatlar Urartu dövlətinin sərhədləri probleminin bir çox aspektlərini işıqlandırmaq baxımından əhəmiyyətli olmuşdur. Bundan başqa mixi yazılı kitabələrdəki məlumatlar da dövlətin hansı əraziləri diqqət mərkəzində saxladığını müəyyənləşdirmək baxımından bir sıra ip uclarını özündə ehtiva edir. Lakin məhz sərhədlər ilə bağlı dəqiq məlumatları özündə ehtiva edən hər hansı bir yazılı mətnə rast gəlinməməsi və aparılan arxeoloji qazıntıların natamam xarakter daşması Urartu dövlətinin hansı sərhədlər daxilində mövcudluğu ilə bağlı qəti fikir irəli sürməyi çətinləşdirir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

Türk dilində

1. Çilingiroğlu Altan, **Urartu Krallığı: Tarihi ve Sanatı**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İzmir 1997.
2. Danişmaz Harun, **Urartu Krallığı: Yönetim ve Organizasyon**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.
3. Köroğlu Kemalettin, **Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1996.
4. Payne Margaret, **Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
5. Sevin Veli, “Malatya-Elazığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985”, **IV Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1987, s. 279-300.
6. Zimanski Paul, “Urartu ve Çağdaşları”, **Urartu Dogu’da Değişim**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

²¹ Kemalettin Köroğlu, **Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1996, s. 99.

İngilis dilində

7. Andre-Salvini Beatrice, Mirjo Salvini, “The Urartian Rock Inscription of Razliq and Nasteban (East Azerbaijan, Iran)”, **Studi Micenei ed Egeo-Anatolici**, 41 (1), Roma, 1999, p. 17-32.
8. Barnett Richard David, “Urartu”, **Cambridge Ancient History**, J. Boardman (ed), III/1, the Prehistory of the Balkans; the Middle East and the Aegean World, tenth to eighth centuries B.C., Cambridge University Press, Cambridge 1982, p. 314-371.
9. Luckenbill Daniel David, **Ancient Records of Assyria and Babylonia I**, Chicago 1926.
10. Muscarella Oscar White, “Qalatgah: an Urartian Site in Northwestern Iran”, **Expedition**, vol 13, nos 3/4, Philadelphia Spring 1971, p. 44-49.
11. Piotrovskii Boris, **Urartu**, The Cresset Press, Barrie & Rockliff, London 1969.
12. Reade Julian E, Aşşurnaşirpal I and the White Obelisk”, **Iraq**, Vol 37, No 2, Cambridge University Press, 1975, p. 129-150.
13. Zimansky Paul, **Ecology and empire: The structure of the Urartian State**, The Oriental Institute, Chicago 1985.

Alman dilində

14. Schlaich, F. “**Das Urartaerreich**”, W.Röllig (ed), Tübinger Atlas des Vorderen Orient (TAVO), Wiesbaden: Tübingen Universität, 1998.
15. Kleiss Wolfram, Kroll Stephan, “Die Burgen von Libliuni (Seqindel)”, **Archaeologische Mitteilungen aus Iran**, 13, Berlin, Dietrich Reimer Verlag, 1980, p. 21-61.

Rus dilində

16. Медведская Инна, “Дошли ли урарты до Каспийского моря?”, **Письменные памятники Востока**, том 16, N-2, Санкт-Петербург, Вестник Древний История, 2019, с.19-39.
17. Медведская Инна, **Древний Иран Накануне Империй (IX-VI вв. до н.э.) История Мидийского Царства**, Санкт-Петербург Петербургское востоковедение, 2010.

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Göyüşova Əsmər İlham qızı – AMEA
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
doktorantı, Azərbaycan, Bakı.

Goyushova Asmar Ilham – doctoral
candidate of A.A.Bakikhanov Institute
of History, ANAS, Azerbaijan, Baku.